

КУЗГИ БЎҒДОЙНИ ЯНГИ НАВЛАРИНИНГ УРУҒЧИЛИГИ

Бекбанов Б.А

қ.х.ф.н.

Абдихалиқова С.Б

Қорақалпоғистон деҳқончилик илмий-тадқиқот институти

КИРИШ

Кейинги йилларда об-ҳаво ва иқлимни ўзгариб бораётганлиги, республика ҳудудининг тупроқ-иқлим шароитларига мос бошоқли дон экинларини серҳосил, эрта пишар, совуққа бардошли, шурга, қурғоқчиликка ва касалликларга чидамли, дон сифати юқори бўлган навларни яратишни ва яратилган навларни бирламчи уруғчилик тизимини илмий асосда ташкил этиш орқали, ғалла етиштирувчи хўжаликларни юқори авлодли, сифатли уруғликлар билан таъминлаш борасидаги илмий ишларни изшил давом эттиришни тақозо этади.

Республикаимизнинг ўзгарувчан ва мураккаб тупроқ-иқлим шароитида, маҳаллий шароитларга мос, серҳосил, дон сифати юқори, қишқи совуққа бардошли бошоқли дон экинлари навларини – уруғчилигини ривожлантириш, бугинги куннинг долзарб масалаларидан бўлиб турибди.

Ғалла экинларидан юқори ҳосил етиштириш учун, тупроқ-иқлим шароитларини ҳисобга олиб, минтақа шароитларига мос, барқарор ҳосил берадиган, сифат кўрсаткичлари юқори навларни танлаш ва жойлаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Ҳарқандай қишлоқ хўжалик экинларининг янги навларини ишлаб чиқаришга жорий қилиш, ҳосилдорликни оширишда муҳим рол ўйнайди. Навларни катта майдонларга жорий қилишнинг асосий омили – бу уруғчилик тизимини яхши йўлга қўйилганлигига боғлиқ. Республикаимиз шароитида яратилган ва Давлат реестрига киритилган истиқболли кузги юмшоқ буғдой навларининг уруғчилик тизимини илимий асосда тўғри йўлга қўйиш, навларнинг ҳудудий уруғчилик тизими илмий асосда шаклланишида катта қадам бўлади.

Кузги буғдойнинг “Чимбой” ва “Орол” навлари, Қорақалпоғистон Республикасида кенг майдонда экилаётган Краснодар-99 навига нисбатан эрта пишарлик, совуққа чидамлилик ва қурғоқчиликка мослашганлик хусусиятлари билан ва дон сифат кўрсаткичларининг юқорилиги билан ажралиб туради.

Бу бўйича изланишлар олиб борган олимларнинг таъкидлашича:

Кузги буғдой навларини кишга чидамлилик хусусияти жуда катта аҳамиятга эга, чунки улар қишлаш пайтида жуда куп, айрим вақтларда бутунлай нобуд бўлиб кетади [1].

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2026 "

Шимолий худудларида бўғдой етиштиришда, айниқса дон тўлиш фазасида рўй бераётган юқори ҳарорат ва ҳаво намлигининг паст бўлиши, дон ҳосилдорлиги ва сифатига кучли таъсир кўрсатмоқда.

Дон тўлиш давридаги об - ҳавонинг кескин кўтарилиши, донни физиологик тўлиқ етилишига ва ҳосилдорликнинг пасайишига олиб келмоқда [2].

Сифатли уруғлик етиштириш учун, экиш нормаси мўҳим аҳамиятга эга. Ҳарбир ўсимлик учун озиқланиш майдони 10 см^2 бўлганда, уруғликнинг сифат кўрсаткичлари юқори бўлганлигин таъкидлайди [3].

Туплаш даврида қурғоқ об-ҳаво бошоқ сонининг кам бўлишига ва бошоқ узунлигига таъсир этиши мумкин. Бошоқнинг пайдо бўлиш даврида қурғоқчилик об-ҳаво ён томондаги ва ўртадаги бошоқчанинг пуштсиз бўлишига олиб келади. Ўсимликнинг гуллаш даврида қурғоқчилик бўлиши бошоқда дон сонининг камайишига асосий сабаб бўлади [4].

Материаллар ва услублар. 2023 йилги танлаш йўли билан икки та навдан таёрланган 2000 та бошоқ лабораторияда таҳлил қилинди. Танлаб олинган бошоқлар, биринчи йилги авлодларни синаш кучатзорига ҳар бир бошоқ 1ойла этиб экилди. Экилган ойлаларнинг усув даврида, кузатув ва изланишлар олиб борилди.

Ўсимликларнинг кўкариб чиқиш вақти, тўпланиш вақти ва коэффициенти, найчалаш, бошоқлаш, гуллаш ва пишиш даврларига кўзатув олиб борилди.

Қишқи тиним даврига кетишдан олдин ойлалардаги ўсимлик сони саналиб, келгуси йили эрта баҳорда майсалар тўлиқ кўринганнан кейин, қайта санокдан ўтказилиб, совуқдан зарарланиш даражаси аниқланди.

Тажриба даласида бўғдой бошоқлаганда ва мум пишиш даврида бошқа тур ва нав аралашмаларидан тозалаш ишлари олиб борилди. Натижада навларнинг наводорлик даражаси “Чимбой” навида 92.6 ва “Орол” навида 92.2 фоизга етказилди. Бу, тадқиқотнинг биринчи йилида эришилган натижа.

Асосий мақсад, “Чимбой” ва “Орол” навларининг қимматли хўжалик белгиларини сақлаган ҳолда, нав тозалигига эришиш орқали, сифатли уруғлик етиштиришдан иборат.

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2026"

Расм 1. "Орол" навини уруғчилик питомниги

Натижалар ва мунозара. Янги навларининг бирламчи уруғчилигини олиб боришда, уларни қўйидаги кўсаткичларига эътибор қаратилди. Маҳсулдорлик ва тез пишарлик, қишқи совуққа чидамлилик, касаллик ва зараркунандаларга бардошлилик, ўсимликнинг ётиб қолишига чидамлилиги, ҳосил сифати ва бошқа да асосий кўрсаткишлари аниқланди.

Намуналарни маҳсулдорлик бўйича танлаб олишда, йирик бошоқли ўсимлик, ўрта бошоқли маҳсулдор тўпланиш ва дон йириклигига эътибор қаратилди. Ўсимликнинг маҳсулдорлигини ташкил этувчи элементлар: бошоқдаги донлар сони, битта бошоқдаги дон вазни, 1000 дон дон вазни курсаткичлари бўйича танлаб олинди.

Ўрганилаётган ойлаларнинг маҳсулдорлик кўрсаткичлари, вегетация даври, туплаш коэффиценти, ҳосилдорлик кўрсаткичлари ва унга таъсир қилувчи омиллар атрофлича баҳоланиб, энг яхши ойлалар танлаб олинди.

Тажрибада буғдой ҳосилдорлигига ва дон сифатига таъсир этувчи омиллар ўрганилиб, юқори курсаткичга эга ойлаларни лаборатория таҳлили асосида аниқлаб, 255 та ойла иккинчи йилги авлодларни синаш кучатзорига ўтказилди. Иккинчи йилги авлодларни синаш кучатзорига ўтказилган ойлалардаги ўсимликларнинг совуққа чидамлилиги "Чимбой" навида 95.2 ва "Орол" навида 94,8 фоиз бўлди.

Намуналар бошоқдаги дон сонига қараб танланганда, сермаҳсул намуналарни танлаб олиш имконияти юқори бўлди. Бу кўрсаткиш навнинг генетик имкониятларига ҳамда ўсимлик ўстириладиган ташқи муҳит омилларига ҳам боғлиқ бўлади.

Расм 2. Питомникларда ўсимликлар куздан утказилмоқда.

Намуналар бошоқдаги дон сонига қараб танланганда, сермахсул намуналарни танлаб олиш имконияти юқори бўлди. Бу кўрсаткиш навнинг генетик имкониятларига ҳамда ўсимлик ўстириладиган ташқи муҳит омилларига ҳам боғлиқ бўлади.

Хўлосалар. Экилган оилалар бошоқлаш ва мум пишиш даврларида ҳар тарафлама ўсимликларнинг кўриниши, бошоқлаш муддати, бошоқ ва ўсимлик барглариинг ранги ҳамда бошқа кўрсаткичлари атрофлича баҳоланиб, ривожланишдан орқада қолган 8 та, бошқа хил ўсимликлар аралашган 12 та, баргнинг формаси бўйича 6 та, зараркунандалар билан зарарланган 4 та, бошоқлаш муддати бўйича 6 та оила ва морфобиологик белгилари бўйича 5 та, ҳосилдорлик бўйича 4 та жами 45 та оила яроқсиз деб топилиб, тажриба майдонидан ўриб чиқариб ташланди.

Натижада наводорлик даражаси “Чимбой” навида 92.6 ва “Орол” навида 92.2 фоизга етказилди. Бу, тадқиқотнинг биринчи йилида эришилган натижа.

Дала кўригини сифатли утказиш натижасида, наводорликни сақлаб ва яқшилаб бориш орқали, юқори авлодли уруғлик таёрлаш йўлга қўйилади ва тадқиқотнинг учинчи йилига келиб, икки нави ҳам наводорлиги камида 99,7 фоизга етказилади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Аманов А., Зиядуллаев З., Аманов О., Узақов Ғ., Абдуазимов А. Кузги бошоқли дон экинлари уруғларини сифатли тайёрлаш, экиш ҳамда кузги парваришлаш бўйича тавсиянома. “Насаф” – Қарши. 2014 йил. – 17-21 Б.

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2026 "

2. Бекбанов Б.А., Нагиметов О., Серимбетов Т.Е. Баҳорги бўғдой навларининг уруғчилиги. Ўзбекистонда фанлараро инновациялар ва илмий тадқиқотлар журнали. //“Best publication” илм-маърифат маркази материаллар тўплами. 20-июн 2025 й, 42-сон. 51-55 Б.

3.Дроздов С.Н., Курец В.К., Будыкина Н.П., Балагурова Н.И. Определение устойчивости растений к заморозкам. – В сб. Методы оценки устойчивости растений к неблагоприятным условиям среды. Л.:Колос.1976, С.222-228.

4. Шевченко В.Е.,Федотов В.Н. Биологизация и адаптивная интенсификация земледелия в Ц 23. – Воронеж. 2006. – С. 91-96.